

3. *A concordance to the poetic works of Taras Shevchenko* = Конкорданція поетичних творів Тараса Шевченка / Edited & compiled by O. Ilnytskyi, G. Hawrysch / In 4 vols. – New York, Edmonton, Toronto: Shevchenko Scientific Society; Canadian Institute Of Ukrainian Studies Press, 2001.
4. *Shakespeare W. King Lear* // The unabridged William Shakespeare / Ed. by W. G. Clark & W. A. Wright. – Philadelphia; London: Courage books, 1997 – P. 1053-1092.
5. *Shevchenko T. Poems. Poesies. Gedichte.* – Munich: Molode zhyttia, 1961. – 116 p.
6. *Shevchenko T. Song out of darkness: Select. poems* / Transl. from the Ukrainian by Vera Rich. – London: The Mitre Press, 1961. – xxxii, 128 p.
7. *The Oxford dictionary of Quotations.* – 3rd ed. – Oxford: Oxford Univ. Press, 1991. – 905 p.

Отримано 10 січня 2011 р.

м. Львів

Віра Сулима

УДК 821.161.2-1.09:2-544.8

МОРФОЛОГІЯ “СНІВ” ТАРАСА ШЕВЧЕНКА В КОНТЕКСТІ БІБЛІЙНИХ ОНІРИЧНИХ ПРОРОЦТВ

Стаття написана за результатом інтертекстуального аналізу трьох поетичних творів Т. Шевченка з однойменною назвою “Сон”, які розглядаються в контексті біблійних оніричних пророцтв, зокрема патріарха Йосипа і пророка Даниїла.

Ключові слова: поезія Тараса Шевченка, біблійний контекст, морфологія поетичного тексту, оніричне пророцтво.

Vira Sulyma. The morphology of Taras Shevchenko's "Dreams" in Bible oneiric prophecies

The article presents the intertextual analysis of three poetic works by T. Shevchenko which bear the same name “Dreams”. These texts are put into the context of Bible oneiric prophecies, particularly those of the Patriarch Joseph and the Prophet Daniel.

Key words: Taras Shevchenko's poetry, biblical context, morphology of the poetic text, oneiric prophecy.

Тарас Шевченко, як заглиблений читач та інтерпретатор Біблії, щедро наснажував свої поезії біблійними концептами, символами, метафорами, наслідком чого його тексти потрапляли в сакральне-силове поле біблійно-християнського хронотопу. Отож М. Ласло-Куцюк [3, 190-191] слушно стверджує, що науковий підхід до творчої спадщини Шевченка вимагає обов'язкового інтертекстуального аналізу, до якого вдаються теологи, вивчаючи священні тексти. Не так давно в поле зору шевченкознавців потрапили сни Т. Шевченка, зафіксовані ним у “Щоденнику”. Ці сни Т. Бовсунівська розглядає в аспекті функціонування оніричної поетики в українському романтизмі XIX ст. [1, 4-7]. Зауважмо, що Шевченко почав вести щоденникові нотатки в Новопетровському укріпленні 12 червня 1857 р., а завершив 13 липня 1858 р. в С.-Петербурзі.

Нашу увагу привернули три твори Шевченка із назвою “Сон”: поема “У всякого своя доля...” і дві поезії – “Гори мої високії...” та “На панщині пшеницю жала...”, написані поетом у різні періоди життя. Базуючись на тезі про автобіографізм Шевченкової поезії, а надто враховуючи парадигму її сповідальної відвертості й авторського відчуття сакральності слова й тексту, пропонуємо розглянути названі поетичні твори в контексті оніричних біблійних пророцтв.

У Старому Завіті міститься від 35 до 45, а в Новому Завіті – близько 10 снів та видінь, пов'язаних з іменами Авраама (Бут., 15:12-16), Якова (Бут., 28:12), Йосипа (Бут., 37-41), пророків Єзекиїля (Єз., 1: 4-28; 37: 4, 5, 9), Даниїла (Дан.,

1-6), апостола Павла (Мф., 1, 2; Діян., 16, 18, 23, 27) та ін. Водночас у Біблії натрапляємо на різнопланові, нерідко негативні судження про сни і сновидіння. Наприклад, Еклезіаст писав: “Бо у безлічі сновидінь, як і в безлічі слів, – багато суєти” (Ек. 5: 6)¹. Священні автори засуджували також невиправдані посилання на таємничі сновидіння, до яких нерідко апелювали неправдиві пророки, про що пророк Єремія від імені Господа сповіщав: “Вони говорять: “мені снилося, мені снилося” <...>. Пророк, який бачив сон, нехай і розповідає його як сон; а в якого Моє слово, той нехай говорить слово моє вірно” (Єр., 23: 25, 28).

Православні екзегети також поділяють наявні в Біблії сни на звичайні (природні) та пророчі, через які Бог відкривав людині свою волю або передавав сокровенне знання. Отож і вміння людини тлумачити сни та визначати їх істинний зміст і пророчий сенс віддавна вважалося особливим даром Божим. Книга Числа звіщає слова Господа, мовлені до Мойсея: “Слухайте слова Мої: якщо буває у вас пророк Господній, то Я відкриваюся йому у видінні, уві сні говорю з ним...” (Чис., 12:6).

До порівняльного аналізу разом із названими творами Т. Шевченка залучаємо біблійні тексти, пов’язані з ізраїльським патріархом Йосипом (Бут., 37-41) і старозавітним пророком Даниїлом (Дан., 1-6): вони чи не найбільше уславилися особливим хистом бачити і тлумачити пророчі сни. Зіставно-порівняльний аналіз старозавітних сюжетів, пов’язаних із Йосипом і Даниїлом, та біографії Т. Шевченка дає змогу виявити, що життєписи названих осіб мають низку паралелей, своєрідних концептів долі, щоправда, у випадку Йосипа й Даниїла це майже синхронно повторювані етапи життя: злет – падіння – новий злет, царський палац – в’язниця – повернення до царського палацу, тобто добра доля – зла доля – знову добра доля; у випадку ж Т. Шевченка залежність виглядає пропорційно оберненою: низи суспільства – столична мистецька еліта – і знову низи суспільства, неволя (кріпацтво) – воля (звільнення з кріпацтва) – і ще гірша неволя (солдатчина), зла доля – добра доля – зла доля. Прикметно, що кожен злам у долі біблійних героїв Йосипа й Даниїла тісно пов’язаний зі снами, які вони або самі бачать, або їм випадає тлумачити сни чужі. Йосип, улюблений син патріарха Якова (Ізраїля), двічі бачить пророчий сон (про снопи і про зірки, які йому поклонилися), що налякало його братів і змусило продати юнака в неволю. У Єгипті, потрапивши до в’язниці, Йосип розтлумачив сни двом арештантам (колишнім царедворцям), потім ця обставина вплинула на його порятунок; розгадані ж сни фараона про ситих і худих корів та колоски винесли Йосипа на вершини влади.

Щось подібне повторилося з Даниїлом, нащадком царя Давида, якого ще юнаком у гурті інших полонених іудеїв доправили до Вавилону. Там обдарований юнак опанував книжну халдейську культуру, а потім (під ім’ям Валтасара) був призначений на службу при царському палаці. Даниїлові також трапилося тлумачити дивовижні сни царя Навуходоносора, і це вплинуло на його долю (зокрема, він пояснив сон про величезного ідола, що символізував чотири земні царства й Царство Боже, яке постане після них). Трапилося Даниїлу тлумачити сон, що пророкував Навуходоносорові жахливу волю Всевишнього: за численні гріхи царя мали тяжко покарати. Дослівно Даниїл сповістив: “...Тебе відлучать від людей, і перебування твоє буде з польовими звірами; травою будуть годувати тебе, як вола, росою небесною ти будеш зрошуватися, і сім часів пройдуть над тобою, доки пізнаєш, що Всевишній володарює над царством людським...” (Дан., 4:22). Даниїл неодноразово й сам бачив пророчі видіння, переповнені символічними знаками, які йому відкривали прийдешнє світу.

¹ Тут і далі цит. за вид.: *Біблія*. Книги Священного Писання Старого та Нового Завіту. – К.: Вид. КПУПЦ КП, 2004.

Доля Шевченка перегукується з долями старозавітних пророків: як і Йосип та Даниїл, Т. Шевченко мав від народження численні таланти – до навчання, до співу, до малювання, до словесної творчості. Як і його далекі попередники, Шевченко не з власної волі покинув вітчизну; як і Даниїл, він на чужині здобув освіту й розвинув свої таланти; як Йосип зберігав вірність патріархально-родинним цінностям, як Даниїл тяжкими випробуваннями засвідчив відданість іудейській релігії та культурі, так і Шевченко офірував своє життя на служіння українській літературі, народній мові, духовно-релігійній культурі.

Як у випадку з Йосипом і Даниїлом, так і з Тарасом Шевченком знаходимо залежність головних зламів долі українського поета від його снів, записаних у формі поезій.

Традиційно вважається, що в поемі “Сон” використано форму сну. Ми ж, базуючись на тезі про автобіографізм поезії Шевченка, пропонуємо прийняти як зізнання і свідчення самого автора його слова про те, що головний сюжет поеми, тобто сюжет сну, він спершу побачив у власному сні, про що поет прямо сповіщає в рядках 49-67 (згідно з нумерацією академічного видання творів поета) [5, 266]. Звертаємо також увагу на ті деталі в поемі “Сон”, а найперше в запропонованій нами версії природного сну поета, котрі, на нашу думку, стали пророчими в долі Т. Шевченка.

За нашим спостереженням, побачене у сні Шевченко зафіксував у таких рядках поеми: 68-74, де мовиться про початок сну, про політ сови і сновидця над українською землею; у рядках 95-106, 177-182, де сновидець описує побачені з висоти польоту чудові українські пейзажі, з якими контрастують картини людської неволі; у рядках 183-188 герой сновидіння опиняється над засніженою пустелею, у рядках 199-201 він чує звуки кайданів; у 220-247 сновидець бачить закутих у кайдани каторжан. У рядках 254-276 сновидець проминає “хати над шляхами / Та городи з стома церквами” й дістається, за всіма ознаками, до тодішньої столиці Російської імперії. На вулицях міста (рядки 277-288) він спостерігає муштру солдат, що готуються до параду; там же (рядки 289-305) зустрічає землячка “з цинковими ґудзиками” на мундирі канцелярського служачки, який пропонує завести поета в царський палац, але мандрівникові-сновидцеві це не знадобилось; у рядках 305-381, ставши невидимим, він опиняється в палатах, де бачить царя й царицю, оточених сонмом наближеного до царя панства; низку сонних вражень завершує картина генерального мордобою; у рядках 381-413 сон знову виносить мандрівника на вулиці нічної столиці, він оглядає пам’ятник Петру I, переживаючи певні історичні візії; у рядках 488-517 спостерігає картинку передранішнього міського життя; у рядках 530-570 сновидець-мандрівник знову повертається до царських палат, а там – цар виходить, “неначе з барлоги / Медвідь виліз...”, і від страшного ведмежого рику царя весь почет і вся палацова челядь ураз “в землю провалились”... Цієї миті поет узрів іще чуднішу картину – просто перед його очима із грізного ведмедя зробився ведмедик: “Стоїть собі, / Голову понутив, / Сіромаха. Де ж ділася / Ведмежа натура? / Мов кошеня, такий чудний. / Я аж засміявся. / Він і почув, та як зикне – / Я перелякався / Та й прокинувсь...” [див.: 5].

Поему “Сон” створено в С.-Петербурзі, коли Шевченко повернувся з першої подорожі в Україну (автограф поеми датовано 8 липня 1844 р.), тобто сюжет сновидіння можна було б уважати спогадом про враження, що їх поет дістав у часі нещодавньої мандрівки. Однак у поемі географія нічного польоту, що триває спершу над Україною, не відбиває реалій минулої мандрівки – із С.-Петербурга до України і навспак, вона розширюється до незвіданих для сновидця країв: “Лечу, лечу, а вітер віє, / Передо мною сніг біліє, / Кругом бори та болота, /

Туман, туман і пустота” (рядки 183-186), а далі: “Заворушилася пустиня. / Мов із тісної домовини / На той останній Страшний суд / Мерці за правдою встають” (рядки 220-223), і ще далі: “А меж ними, запеклими, / В кайдани убраний / Цар всесвітній! Цар волі, цар, / Штепом увінчаний...” (рядки 240-243). Добре відомі коментарі цих рядків, що тут поет створив “узагальнений до символу образ засланого борця за волю”, що це також “пряма алюзія образу Ісуса Христа” [5, 703]. Їх можна доповнити, додавши, що в контексті біблійних оніричних пророцтв це було передбачення його долі, адже друга подорож в Україну, яка розпочалася весною 1845 р., 5 квітня 1847 р. завершилася для Шевченка арештом, поверненням до С.-Петербургу, а потім засланням в Оренбурзькі степи. У цьому ж сенсі перебування мандрівника-сновидця на вулицях північної столиці, зустріч із чиновником-землячком та картина солдатської муштри також були знаками близької особистої долі: у реальному житті Шевченка вже чекало (передбачене у сні) повернення до столиці, де поет мав справу не з безликим і простакуватим землячком (що у сні брав українського поета на кпини: “Так як же ти / Й говорить не вмієш / По-здешньому?” – рядки 293-295), – заарештованого у справі Кирило-Мефодіївського братства Т. Шевченка допитували чиновники “Третього відділу власної його імператорської величності канцелярії”, органу політичного розшуку і слідства, які прискіпливо вивчали “тетрадки с малороссийскими сочинениями, между которыми находится и “Сон” – самое наглое сочинение Шевченко”, “исполненное самых наглых и дерзких описаний высочайшего дома” [5, 700].

Важливим постає символ сови, за якою у сні мандрує сновидець-поет. Від давніх часів сова мала репутацію зловісного птаха, хоч і була символом мудрості, потаємних знань, а також знаком обраних (посвячених) людей. Її з’ява у сні одного із членів Кирило-Мефодіївського братства нічого доброго для сновидця не віщувала.

Відому історію участі членів царської сім’ї у викупі Т. Шевченка з кріпацтва вважаємо першою заочною комунікацією царя й поета, що відбиває біблійну традицію спілкування царя, найвищого володаря держави, із пророком, найвищим духовним авторитетом. Їй відповідає сонне видіння про першу невидиму з’яву мандрівника-сновидця в царських палатах. Друга його з’ява, коли самодержець зиркнув на нього лихим оком, була прямим попередженням про другу заочну комунікацію царя й поета, під якою розуміємо сумнозвісний напис про найсуворіший нагляд і заборону писати й малювати, що його розгніваний карикатурним зображенням своєї дружини Микола I зробив на вирок Шевченка. Простежується певний зв’язок між картинами сну, зокрема муштри солдат перед парадом, у якому мав брати участь сам цар (про це в рядках 285-286 повідомив сновидцеві землячок: “У нас парад! Сам изволит / Сегодня гуляти”), а також появою перед сновидцем царя, змученого парадом і нічним гулянням, і тією реальною подією, що трапиться з 11-м імператором усеросійським 18 лютого (2 березня) 1855 р., коли Микола I залишить цей світ унаслідок запалення легень, яке він, уже хворий на грип, дістав, приймаючи військовий парад у легкому мундирі. Інтернет пропонує одну “конспірологічну версію”: нібито Микола I помер не від смертельної недуги, а наклав на себе руки, випивши отруту, що могло бути реакцією самодержця на невдалий хід Кримської війни. На наш погляд, якщо сталося саме так, то це був учинок досить безпорадної та слабкої особистості. І коли б ця “конспірологічна версія” про самогубство царя дістала підтвердження, то сонне видіння Т. Шевченка про грізного ведмеда, який ураз зробився ведмедиком, подібним до кошеняти, виглядало б як пророцтво, як застереження чи передбачення особистої долі імператора, на котрого чекало повне фіаско.

Шевченко отримав однозначно тривожне враження від побаченого у сновидінні. Ми не можемо стверджувати, чи впливало це враження з ясного розуміння пророчих сенсів явлених картин, як те описано в історіях Йосипа чи Даниїла. Але з біблійними пророками психіку українського поета споріднює, за влучним висловом М. Ласло-Куцюк, “інтенсивне переживання своїх сновидінь” [4, 73]. Отже, і запис снів у формі поеми чи вірша – наслідок неясного, але тривкого відчуття важливості всього побаченого в сонному відінні. Цікавий перегук поміж пророком Даниїлом і поетом Шевченком простежується у виразно висловленому застереженні в оцінці побаченого сну. Один сон Навуходоносора так тяжко вразив Даниїла, що він майже годину пробув у здивуванні й погодився тлумачити почутий сон лише за наполяганням самого царя, кажучи: “Господарю мій! твоїм би ненависникам цей сон, і ворогам твоїм значення його!” (Дан., 4:16). Осмислюючи побачені у сні образи російського самодержця, Шевченко двічі, на самому початку поеми і в її кінці, окреслив своє ставлення до побаченого як до чудасії: “Отаке-то / Приснилося диво. / Чудне якесь!.. таке тільки / Сниться юродивим / Та п’яницям. Не здивуйте, / Брати любі, милі, / Що не своє розказав вам, / А те, що приснилось” (рядки 570-578). В іронічній інтродукції до сновидіння Шевченко сформулював це ще з більшим сарказмом, заздалегідь відмежовуючись від побаченого: “Та й сон же, сон, напрочуд дивний, / Мені приснився – / Найтверезіший би упився, / Скупий жидюга дав би гривню, / Щоб позирнуть на ті дива. / Та чорта з два!” (рядки 62-67).

Глибоко переживши побачене у сні, Шевченко виклав на папір збурені нічним відінням особисті і громадянські почуття, а також думки й візії історіософського та гостросоціального характеру. Отже, окремим аспектом при дослідженні поеми “Сон” може бути якнайдетальніший аналіз оніричної поетики тих частин поеми, якими Т. Шевченко доповнює, коментує і своєрідно тлумачить усі картини свого природного сну. Щоправда, на відміну від футурологічних пояснень своїх чи чужих снів діячами біблійної історії, наприклад, Йосипом чи Даниїлом, філософсько-медитативні інтерполяції Т. Шевченка, що ними автор супроводжує переповідання свого природного сну, завжди або обернені в історію України, або мають комунікацію із гостросоціальною проблематикою, актуальною для українського суспільного життя першої половини XIX ст.

Другий свій “Сон”, що починається рядками “Гори мої високіі...”, порушуючи власноручне розпорядження царя про “строжайший надзор” і заборону “писать и рисовать”, рядовий Тарас Шевченко записав у захальявну книжечку влітку або восени 1847 року, вже перебуваючи в Орській фортеці. Можна було би цілком вдовольнитися традиційним коментарем, що вірш “Сон” нав'язно спогадами про перебування поета в Переяславі та на Переяславщині в 1845 р. і що тут “мотив туги за рідним краєм своєрідно переплітається з роздумами про трагічні події в історії України” [6, 575-576]. Але ж твір завершує пряма вказівка засланою поета: “Отакий-то на чужині / Сон мені приснився!” [6, 43]. І записано цей сон у тій самій стилістиці, що й однойменну поему, тобто з використанням фрескової композиції, яка поєднує заримований переказ побачених у природному сні картин із філософсько-медитативними рефлексіями поета.

Що ж саме побачив у сні рядовий 5-го Оренбурзького лінійного батальйону Тарас Шевченко? Йому привиділись найдорожчі його серцю картини – українська земля й найважливіший для його життєвої місії образ співця-кобзаря: “Обрив високий, гай, байрак; / Хатки біленькі виглядають, / Мов діти в білих сорочках / У піжмурки в яру гуляють, / А долі сивий наш козак / Дніпро з лугами виграває” (рядки 13-18). Отже, поет-солдат побачив високі гори поблизу Переяслава, а ще Дніпро, а за Дніпром “на пригорі” козацьку церкву й місто Трахтемирів: “Над Трахтемирівим високо / На кручі, ніби сирота / Прийшла топиться... в глибокім,

/ В Дніпрі широкому... отак / Стоїть одним-одна хатина... / З хатини видно Україну / І всю Гетьманщину кругом. / Під хатою дідусь сивенький / Сидить, а сонечко низенько / Уже спустилось над Дніпром. / Сидить, і дивиться, і дума, / А сльози капають... "Гай-гай!.. – / Старий промовив. – Недоуми! / Занапали Божий рай!.. / Гетьманщина!!.." І думнеє / Чоло похмарніло... / Мабуть, щось тяжке, тяжкеє / Вимовить хотілось. / Та не вимовив..." (рядки 61-80). Останній 79-й рядок, що передає колізію природного сновидіння, не дописано, а 80-й лише позначений крапками, тобто щось стримало поета не переповідати до кінця побачене у сні – чи сон нагло урвався, чи його кінець був тяжким, лиховісним і не затримався в пам'яті. У рядках 115-163, тобто майже до кінця твору, поет розвиває тему самотньої старості героя сновидіння, старості, що минає в хатині на березі Дніпра, за що сивий козак-кобзар посилає до Бога окрему вдячну молитву (рядки 123-138). У вимірах біблійної герменевтики побачені у сні картини мають бути прийняті як пряме пророцтво майбутнього звільнення поета-засланця, його повернення в Україну і здійснення мрії про життя, хоча б на схилі віку, у хатині на горах Дніпра: "Отакий-то на чужині / Сон мені приснився! / Ніби знову я на волю, / На світ народився" (рядки 164-167). Ці рядки свідчать про сприйняття самим поетом-солдатом побаченого у сні як пророцтва, тому від себе він додає: "Дай же, Боже, коли-небудь, / Хоч на старість, стати / На тих горах окрадених / У маленькій хаті. / Хоча серце замучене, / Поточене горем, / Принести і положити / На Дніпрових горах" (рядки 168-175) [5, 43]. Надія на повернення в Україну живила поета довгі десять літ і в останні роки надихала на звернення цього сновидіння наяву.

Навесні 1859 року, під час третьої подорожі в Україну, вільний поет і митець, хоч і зламаний фізично та передчасно постарілий, плавав Дніпром, Россю, зустрічався з друзями й родичами та шукав ділянку землі, щоб оселитися в Україні. Таке місце знайшлося між Каневом і с. Пекарями, проте, коли вже мали здійснити купчу, втрутилися все ті ж злі сили, головно представники поліційного нагляду, і обірвали цю справу так само нагло, як уривається аналізований вірш на тому моменті, що передає природний сон Т. Шевченка.

Третій "Сон" із підзаголовком "На панщині пшеницю жала..." і з присвятою Маркові Вовчку Шевченко створив 1858 року в С.-Петербурзі вже вільним поетом. Тоді він мав одну найбільшу мрію – бачити вільними всіх своїх земляків-українців. Знаменно, що чорновий автограф вірша зберігся на звороті примірника офорта "Свята родина", можливо, текст його був відгуком на опрацьовану в офорті біблійну тему. У цьому зв'язку відомий шевченкознавець В. Бородін зауважує: "Записи поетичних творів Шевченка на зворотах свіжих відбитків його офортів (і не тільки вони) зримо засвідчують іще одну важливу грань творчого процесу поета – те, що словесно-літературні образи нерідко народжувалися в момент роботи над мистецькими творами..." [2, 6]. Про природу творчого процесу Шевченка-поета В. Бородін зазначає: "В одних випадках Шевченко починав писати одразу ж, як тільки відчував творчий імпульс, часом <...> естетичне зворушення і блискавичний творчий акт поставали з усієї попередньої підсвідомої роботи думки, жилилися його емоційною пам'яттю <...>. Одночасність або відносна одночасність появи творчого імпульсу, спалаху поетичного задуму і його реалізації в мистецькому акті, у блискавичному написанні твору характеризує насамперед Шевченкову роботу над ліричними поезіями, особливо тими, в яких автор утілював миттєве душевне переживання, те, яке його саме в цей момент опанувало. Раптові, вибухові творчі імпульси як мотиваційні чинники і збудники творчого процесу ставали в цьому разі й потужними його прискорювачами" [2, 8]. До таких імпульсів, безперечно, належали і природні сні Шевченка. І не так важливо,

чи бачив поет уві сні цю трагічно-ідилічну картину – працю на панських жнивах молодій матері з дитям, якій наснилася картина щасливої долі свого вже звільненого від кріпацтва сина, одруженого з такою ж вільною дружиною, котрі, вродливі й багаті, працюють на власній землі, а з ними і їхні вільні від рабства діти... Зрештою, Шевченко настільки ідентифікував себе з Україною, що й сам міг бачити себе в такому сні, де поруч нього – молода жінка, можливо, дружина, і їхня дитина. Шевченкові міг привидітися, як то трапляється, сон у сні, тобто він міг побачити сон своєї дружини, що була поруч із ним у сні. У вірші з назвою “Л.”, адресованому Ликері Полусмаковій, поет так і писав: “Поставлю хату і кімнату, / Садок-райочок насажу. / Посижу я і похожу / В своїй маленькій благодаті. / Та в одині-самотині / В садочку буду спочивати, / Присняться діточки мені, / Веселая присниться мати, / Давнє-колишній та ясний / Присниться сон мені!.. і ти!..” / Ні, я не буду спочивати, / Бо й ти приснишся. І [в] малий / Райочок мій спідтиха-тиха / Підкрадешся, наробиш лиха... / Запалиш рай мій самотний” [6, 354].

У випадку з віршем “Сон” (“На панщині пшеницю жала...”) важливий не так його персональний, як загальногромадський аспект. Шевченко міг від когось почути розповідь про схожий сон і записати його в поетичній формі, вловивши в його образах важливу прогностичну формулу. Проте він міг створити такий вірш і без особистих спонук – на той час і він сам, і ціла Україна, і вся імперія вже жила в цій мрії, мов у сні наяву, – ось прийде воля й настане доба достатку й гідного життя для всіх людей. В одному з варіантів твір завершує рядок “То й сон твій справдиться” (запис у “Щоденнику” від 13 липня 1858 р.) [7, 186]. Не випадково в “Більшу книжку” наступним Шевченко записав вірш “Я не нездужаю, нівроку...”, текст якого виглядає ідейно-тематичним продовженням і, по суті, авторським коментарем до попереднього твору. У вірші “Я не нездужаю, нівроку...” поет звертається до власного серця, яке “Болить, і плаче, і не спить, / Мов негодована дитина”, – як та дитина, до якої мати “пішла в снопи, пошкандибала” в попередньому вірші, – і він знає, що саме мучить його серце, що не дає спокою, чого воно бажає, а тому й наказує сердцю: “Не жди сподіваної волі – / Вона заснула: цар Микола / Її приспав”. Поет знає й рецепт, як збудити “хиренну волю”: “...треба миром, / Громадою обух сталить, / Та добре вигострить сокиру, / Та й заходиться вже будить. / А то проспить собі небога / До суду Божого страшного” [6, 280]. Згадку про царя, якого вже не було на світі, можна пояснити по-різному: або цей вірш Шевченко створив до 1855 р., і лише в С.-Петербурзі 13 липня 1858 р. записав його до “Щоденника”, а потім, 22 листопада 1858 р., переписав до “Більшої книжки”, або це обмовка, яка говорить про рокованість зв’язку “цар – пророк”, “Микола I – Тарас Шевченко”. Цю рокованість переконливо засвідчує і “Щоденник”, у якому поет неодноразово згадує померлого царя, часто називаючи його Ведмедем, що було і впертим нагадуванням про злочасну поему “Сон”, і послідовним доказом життєвої тези незламного поета: “Караюсь, мучуся... але не каюсь!..” [5, 47].

Перевіркою доцільності і правомірності подібного морфологічного розчленування цілісно-органічних поезій Т. Шевченка (з метою виокремлення сюжетів природних сновидінь) може бути зіставно-порівняльний аналіз сюжетів природних снів, реконструйованих за поетичними творами, і сюжетів сновидінь, що їх поет зафіксував у “Щоденнику”. І першим, і другим сюжетам властиві спільні ознаки, одна з них – поєднання в композиції сну картин-спогадів, що прийшли з реального життя, із картинами фантастичними або такими, що реальності не відповідають, тому що народжені сонною свідомістю. Ця ознака притаманна снам, записаним 6, 17, 19, 29 липня 1857 р. [7, 42, 59, 61-62,

73], 15 вересня 1857 р. [7, 100], 5 лютого 1858 р. [7, 148]. Спільною рисою є також деталізація побачених у сні картин: сні Шевченка відтворюють імена друзів і недругів, різнопланові дії, вчинені героєм чи співучасниками його сновидінь, вони подають пізнавані чи непізнавані картини місць перебування героя сновидіння, сновидець фіксує наявність чи відсутність архітектурних споруд, вловлює кольорову гаму пейзажів, розрізняє деталі одягу тощо. Запропоноване тут морфологічне розчленування цілісних творів Шевченка покликане не зруйнувати, а, навпаки, поглибити сприйняття Шевченкових художніх текстів як складних організмів, яким притаманна внутрішня структура, що має живі семантичні зв'язки з іншими текстами/творами в найвіддаленіших літературних ареалах. Такий аналіз допомагає виявити важливі елементи рецепції та своєрідності функціонування низки біблійних архетипів і концептів у поезії Шевченка.

Найважливіше значення досліджень оніричних мотивів у творчості Т. Шевченка вбачаємо в можливості ще глибше проникнути у природу поетичної творчості митця, залучаючи до цього, за словами В. Бородіна, “всі стадії письменницької праці від першої до останньої, від виникнення задуму, зародження й розвитку образу до завершення твору чи припинення роботи над ним” [2, 4], щораз пам'ятаючи, що народження кожного твору Шевченка невіддільне “від живої біографії поета, його найінтимніших настроїв і переживань, зв'язків із навколишнім середовищем, гірких і світлих думок про все вистраждане й пережите” [2, 5], а також, додамо, навіть від побаченого у снах. На нашу думку, природні сні Шевченка були для його творчого процесу таким самим важливим джерелом творчих імпульсів, як дія “музичної хвилі, що її відчував поет і до, і впродовж творення” [2, 7], чи глибинна дія образотворчих чинників, пластично-зорових образів, дія, “яка вела до надзвичайно тонкого відчуття поетом уже в самому творчому акті планів і ракурсів зображення <...>, поєднання всього різноманітного матеріалу в єдину ідейно-естетичну цілість” [2, 7].

У розглянутих творах із назвою “Сон” Шевченко зафіксував свій особливий стан і свої особливі стосунки зі снами, зокрема притаманне йому свідоме і глибоке переживання сюжетів власних снів, інтуїтивне відчуття їх прогностичної сили, знання про можливу з'яву в сонній свідомості того або того суб'єкта чи об'єкта, що показує не лише злиття сюжетів поетичних текстів і реального життя поета, а й злиття/переливання сюжетів сновидінь, сюжетів поетичних творів і подій реального життя. Розглядаючи сні Шевченка, відтворені в поетичних текстах, ураховуємо тезу, що автобіографізм – це одна із прикметних особливостей творчості Шевченка, а отже, гадаємо, що поетичні тексти досить повно сублимували життєві враження поета й почасти заміняли йому щоденник, який він почав вести лише в останні роки життя.

Вважаємо слушним твердження Т. Бовсунівської, яка, досліджуючи природні сні Шевченка, записані в “Щоденнику”, прийшла до такого висновку: “Художнє сновидіння, безперечно, є інтенціональною одиницею тексту, але втілюючись вербально, породжує низку оніричних символів, які в романтичному тексті завжди матимуть пряме зіткнення з долею. Онірична символіка українських романтиків сягає сакрального, економічного, етнічного рівнів. Сон, таким чином, стає площиною зрощення індивідууму й універсуму в характерних ознаках ідентифікації особистісного простору” [1, 7]. До цього додамо, що у традиціях біблійної екзегетики сновидіння Тараса Шевченка, відтворені ним у поемі “Сон” та двох однойменних поезіях, можуть трактуватися як пророчі сновидіння, котрі, подібно до описаних у Біблії снів Йосипа та Даниїла, звіщали обранцю Божому його майбутню долю, а також долю царя й цілої України.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Бовсунівська Т.* Онірична поетика “Дневника” Тараса Шевченка // *Дивослово*. – 2003. – № 3. – С. 4-7.
2. *Бородін В.* Динаміка творчого процесу Шевченка-поета // *Слово і Час*. – 2010. – № 3.
3. *Ласло-Куцюк М.* Творчість Шевченка на тлі його доби. – Бухарест, 2002. – С. 190-191.
4. *Ласло-Куцюк М.* Вогонь і слово: Космогонічний міф на Україні. – Бухарест, 1992.
5. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2001. – Т. 1.
6. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2001. – Т. 2.
7. *Шевченко Т.* Повне збір. тв.: У 12 т. – К., 2003. – Т. 5.

Отримано 23 грудня 2010 р.

м. Київ

Леонід Ушкалов

УДК 281.161.2:111.852

“ЕСТЕТИКА” ЛІБЕЛЬТА ЯК ДЗЕРКАЛО ФІЛОСОФІЇ ШЕВЧЕНКА

У статті розглянуто філософсько-естетичні погляди Тараса Шевченка, висловлені ним у ході читання першого тому трактату польського філософа Кароля Фридерика Лібельта (1807–1875) “*Estetyka czyli umnictwo piękne*” (Санкт-Петербург, 1854).

Ключові слова: ідеал, матерія, натхнення, прекрасне, фантазія.

Leonid Ushkalov. Karol Fryderyk Libelt's “Estetyka” as a mirror of Shevchenko's philosophy

The article deals with Taras Shevchenko's philosophical and aesthetic views which he expressed while reading the first volume of “*Estetyka czyli umnictwo piękne*” (St. Petersburg, 1854) by the Polish philosopher Karol Fryderyk Libelt (1807–1875).

Key words: ideal, matter, inspiration, beauty, imagination.

На початку липня 1857 р. Т. Шевченко, на ту пору рядовий 1-го Оренбурзького лінійного батальйону, готувався до звільнення із солдатчини. На нього з дня на день чекала далека дорога від берегів Каспійського моря до Санкт-Петербурга. Він запасався одягом, харчами, клопотався про гроші. А ще в дорозі Шевченко хотів щось почитати й шукав у Новопетровському укріпленні бодай якусь підходящу книжку. Аж раптом йому поталанило. 5 липня поет пише у Щоденнику: “Прихожу в ротную канцелярию, смотрю, на столе рядом с образцовыми сапогами лежат три довольно плотные книги в серой подержанной обертке. Читаю заглавие. И что же я прочитал? “*Estetyka czyli umnictwo piękne przez Karola Libelta*”. В казармах! Эстетика!” [18, 41]. У відповідь на запитання: “Чиї це книги?” – поет почув, що вони належать каптенармусові, унтер-офіцеру Францові Куліху. Тоді Шевченко рушив до Куліха, щоби купити в нього Лібельтову “Естетику”. Та, як сказав Куліх, ці книжки передав йому спеціально для Шевченка колишній рядовий цього ж таки батальйону Северин Пшевлоцький (Пржеволоцький), коли виїздив з Уральська на батьківщину. Слід зазначити, що Пшевлоцького, який раніше був чиновником Варшавського мирового суду, віддали в солдати ще в червні 1849 р. за створення нелегального молодіжного гуртка, а також за таємні зв'язки з “неблагонадійними” людьми, за читання забороненої патріотичної літератури і “шкідливі” розмови про уряд. В Уральськ він прибув десь восени 1850 р., а із Шевченком міг познайомитися в Новопетровському укріпленні. Так чи ні, Куліх доправив “Естетику” з Уральська, поклав у цейхгауз та й забув про неї. І тільки вчора, казав він, книжки потрапили йому на очі, й ось тепер він нарешті передасть їх справжньому власникові. Звісно, поет зрадив цій несподіваній “милості фортуни”, хоча в дорозі він охочіше почитав би щось інше. Принаймні відразу ж після “компліменту” на адресу милостивої фортуни Шевченко додає: “Чтение, правда, не совсем по моему вкусу, но что делать, на безрыбьи и рак